

Sokrates Öncesi Dönemde: Doğa'dan İnsan'a Aklın Serüveni

Mustafa BİNGÖL¹

Öz

İnsanın doğa ve evrene karşı hissettiği hayret duygusunun henüz aşamadığı dönemde, Doğa Filozofları bu duygularını yalın gözlemler üzerinden bazı sorulara cevap aramışlardır. Onların söylemiyle “arkhe”den hareketle bu sorulara cevap verilebilir. Bu noktada “varlık” düşüncesi temelinde bir ontoloji geliştiren Parmenides ve “oluş” düşüncesi temelinde Herakleitos karşımıza çıkar. Oluşa atfettiği önem oranında değişimi ve hareketi irdeleyen Herakleitos, bilgi önündeki engelleri ortaya koyar. Diğer taraftan Parmenides'e göre varlık gerçek ve hakiki ise değişim ve hareket dışlanmalıdır. Parmenides'in “varlık” temelindeki düşüncesiyle, Herakleitos'un “oluş” temelindeki düşüncesini bir araya getirme girişimi olarak görülebilen felsefi görüş Sofistler'e aittir. Bilgi serüveninin doğa ile başlayan ya da başlatılan süreci insana yönelerek kendi içerisinde dönüştürür.

Anahtar Sözcükler

doğa
ilk çağ
insan
akıl

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 22.08.2022

Kabul Tarihi: 29.12.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1165143

In the Pre-Socrates Period: The Adventure of Mind from Nature to Human

Abstract

In the period that the sense of wonder man felt towards nature and the universe had not yet been overcome, nature philosophers sought answers to some questions through simple observations of these feelings. These questions can be answered based on the “arkhe” as they say. Parmenides, who speculated on an ontology on the idea of “being”, and Heraclitus on the basis of “becoming” appear before us. Heraclitus, who examines change and movement in the ratio of the importance, attributes to becoming, reveals the obstacles to knowledge. For Parmenides, if the being is real and genuine, change and movement should be excluded. The philosophical view that can be seen as an attempt to bring together the thought of Parmenides on the basis of “being” and the thought of Heraclitus on “being” belongs to the Sophists. Adventure of knowledge that started with nature expands to human beings and transforms within itself.

Keywords

nature
antiquity
human
reason

About Article

Received: 22.08.2022

Accepted: 29.12.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1165143

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Erzurum/Türkiye, mustafa.bingol@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5155-9910

Giriş

Yunanca *philosophia* sözcüğünden gelen felsefe, Türkçeye de Arapça üzerinden bu biçimde girer. *Philia* (sevgi) ile *sophia* (bilgelik) sözcüklerinin birleşiminde türeyerek bilgi anlamına gelir. Kelimenin anlamının yüzyıllardır değişime uğradığı düşünülürse tanımlamak zordur ve aynı zamanda hangi coğrafyanın ürünü olduğu da tartışma konusudur. Aristoteles'e göre insanlar klasik dönemde Yunanistan coğrafyasında felsefe yapmaya başlar. Felsefi bakımdan bu iddia pek az bölge için ileri sürülebilir. Batı Anadolu bu iddiaları destekler çünkü felsefeyle daha önceden tanışmıştır. Pers istilası ile İyonya şehirlerinin ayaklanması, Milet'in yakılıp yıkılması gibi büyük tarihsel olaylar nedeniyle felsefe buradan başka coğrafyalara göçmek zorunda kalır. Antik çağın sonlarına kadar yeni merkezlerle birlikte Batı Anadolu coğrafyası felsefi noktada hiç kısırlaşmayan verimli bir bölge olarak kalır (Gökberk, 1960, s. 74). Ancak Elealılar köylü iken İyonyalılar denizci ve tüccardırlar. Hatta Ispartalıların da Dorialılara dahil oldukları ve asker oldukları kabul edilir. Bu ayrım Grek felsefesinin yaratıcısının İyonyalı Yunanlılar olduğunu ortaya koyar. Çünkü Grek felsefesi evrenin bir imajını kurma çabasıyla başlar ve Sümerlerden diğer taraftan Mısır astronomisinden alınan unsurlarda bu gözlenir. Daha da önemlisi bu unsurların hiçbiri dini bir karakter taşımaz. Bu çaba ilmi bir kavrama teşebbüsünün ilk örneği olarak gösterilebilir (Sunar, 1977, s. 20).

Batı Anadolu'nun düşünürleriyle başlayan bilgi arayışı, Antik Felsefeyi şekillendiren çığırılarla birlikte yeni gelişmelere de yol açmıştır. Doğa ile başlayan ya da başlatılan süreç insana yönelene dek bir panorama elde edilebilir. Bu panorama Hegel'in *Felsefe Tarihi*'nde ortaya koyduğu ilk felsefenin birinci ve ikinci bölümü arasında yer alan süreci ortaya koyar. Hegel'in üç dönem olarak incelediği Antikçağ Felsefesi, ilk olarak kendini-belirleyen düşünceyi yansıtır. Belirli bir karaktere sahip olmayan ama kendini-belirleyen (soyut) etkin düşünce Thales'ten Anaksagoras'a kadar uzanır. İkinci olarak kendini-belirleyen (somut) düşünce Sofistlerden, Sokrates'ten ve onun takipçilerinden oluşur. Üçüncü olarak ise kendini-belirleyen düşüncenin hem soyut (Platon) hem de somut (Aristoteles) halini ortaya koyar (Hegel, 2018, s. 157). İnsanın doğa ve evrene karşı hissettiği hayret duygusunu yalın gözlemlerle ifade eden Doğa Filozofları “arkhe”den hareketle birçok soruya yanıt aradılar. Ancak bu yanıtlar evrende değişimin dışında kalan kalıcı ve sabit şeylerin arayışına da neden olur (Canevi, 1988, s. 167). Böylelikle “varlık” temelinde bir ontoloji geliştiren Parmenides ve “oluş” temelinde Herakleitos'un düşüncesi ortaya çıkar. Her ikisinin yani Parmenides'in

“varlık” temelindeki düşüncesiyle, Herakleitos’un “oluş” temelindeki düşüncesini bir araya getirme girişimi olarak görülebilen felsefi görüş ise Sofistlere aittir. Böylelikle bilgi sürecinin doğa ve ona içkin olanlarla başlayan ya da başlatılan serüveni Sofistlerle birlikte insana yönelir.

Tüm bunlara bakıldığında felsefe, insana akıl yürütmeyi öğretmekle başlar ve hem pratik hem de teorik alana ilişkin birçok soruya cevap arar bu sayede insanın memnun hissetmesini sağlar. Felsefenin alt başlıklarından birisi olan mantık sayesinde bu çaba soyut akıl yürütme halini alır. Felsefe bazen ilk anda akla gelmeyen ya da kavranamayan soyutlamalar ile hareket eder. Bu da insanı, filozofların gerçekliğin dışında yaşadıkları düşüncesine iter. Gerçeklikle ilgili tüm endişeler yerini soyut düşüncenin irdelenmesine bırakmıştır (Eco ve Fedriga, 2021, s. 12). Her ne kadar filozofların yaşamdan kendilerini soyutladıkları düşünülse de her filozof belirli bir siyasi, sosyal ve kültürel ortamda yaşamış ve bu ortamın etkisinde kalmıştır.

“Sokrates Öncesi” olarak belirlenen hatta Sokrates ile çağdaş olan filozofları inceleme konusu edinilmesi tartışma konusudur çünkü Demokritos ve bütün Sofistler Sokrates’in çağdaşı olduğu ve bu şekilde incelenmesi gerekir. Doğa incelemelerine odaklanan düşüncenin Sokrates’le birlikte ahlaki konulara geçiş yapması bir eşik niteliğindedir. Bu sınırı Cicero şöyle ifade eder: “Sokrates Felsefeyi gökyüzünden indirip şehirlere yerleştiren, hatta evlerin içine sokan ilk kişidir” (Höffe, 2005, s. 33). Sokrates öncesi filozoflardan bahsedilirken akıl yürütme sayesinde gerçekleştirilen Felsefe’den ne kastedildiği diğer bir tartışma konusudur. Çünkü Thales’in doğanın ilkesi olarak ifade ettiği “su” aslında “ne”yin başladığını sorgular (Eco ve Fedriga, 2021, s. 19). Bu sorgunun entelektüel bir ürün olmadığı ve bilgi olarak kabul edilmeyeceği düşüncesinden hareketle doğa ve bilgi arasındaki ilişkinin kurumsal yapısının oluşumunu gösterir. Çevremizdeki şeylerin gizemi karşısında hayret duygusunun Felsefe olduğunu söyleyen Aristoteles’in düşüncesinden hareketle doğa filozoflarının çabalarını yadsımaz.

Doğa filozoflarının çabalarının oldukça önemli olduğu Thales’ten önceki Yunanlıların görüşlerine bakılarak daha iyi anlaşılabilir. Eski Yunanlıların mythos’a dayanan dünya görüşleri nedeniyle bütün eylemlerini tanrıların yönettiğine inanılır. İnsanın değeri, değersizliği, suçluluğu ve kısacası her şey tanrıların elindedir. Bu durum sorgusuz benimsenip uyulan kanı ve inançlara neden olmakla birlikte gelenek, görenek ve inanç üçlüsünün bağımlılığına da yol açar. Doğa filozoflarıyla birlikte bilgiye dayanan, doğruluğu önceden

sorgulanıp araştırılan bir dünya görüşüne geçiş yapılır. Edilgen konumdan etken konuma geçen insan henüz kendisiyle ilgili şeylere olmasa da dünya içindeki rolünü aklın önderliğinde aydınlatmalıdır (Gökberk, 1960, s. 76). Bu aydınlanma insanoğlunu dehşet salan daimonların ve tanrıların keyfi isteklerinin kölesi olmaktan uzaklaştırarak, içinde yer aldığı bağlantıyı kendi düşüncesiyle kurmasına yardımcı olur. Bu sayede hürülüğe ulaşarak, Prometheus'un tanrılardan çaldığı ateşi kullanmaya başlar.

İyonya Felsefesi

Günümüzde Türkiye'nin güneybatısında yer alan ve o yıllarda ticari takaslarda son derece önemli olan Miletos, özellikle doğu ve batı arasındaki ticaretin ve kültürel etkileşimin etkisine açıktır. Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'in benzerlikleri Miletos'ta doğmuş olmalarıdır ancak bu benzerlik doğanın kaynağı ve evrenin oluşumu ile ilgili konularda paralellik göstermez. Yunan dini ve felsefi düşüncesi üzerine araştırma yapan kişiler mitlerin düşünce aracı olarak kullanıldığını İyonya felsefesi üzerinden ortaya koyar. Çünkü İyonyalı doğa bilimciler doğu mitlerinin öncülerini rahatlıkla araştırma konusu edinebiliyorlardı. Ayrıca Mezopotamya, Fenike ve Mısır mitolojilerini geliştirerek kozmolojik modeller sunmaya da başlanılmıştır. Nehir uygarlıkları (Mısır ve Mezopotamya) tarafından üretilen bu kozmolojik modeller metinlere dayandırılabilirdiği gibi en eski Yunan şiirlerinin konusu olan evreni kuşatan nehir olarak ifade edilen Okeanos ile Thetis gibi denizlerle ilintili mitlere örnektir. Özellikle Thales'in doğa kaynaklı bu görüşünü mitlere dayandırmakla birlikte aynı zamanda doğanın kaynağı olarak ilahi bir varlık yerine "su" gibi maddi bir unsura odaklandığını gösterir (Eco ve Fedriga, 2021, s. 23).

"Her şeyin aslı sudur" sözüyle Felsefe Tarihi'ne başat olarak geçen Thales, MÖ 6. yy. başlarında Miletos'a bağlı olan İyonya kolonisinde dünyaya gelir. Her şeyin türediği temelin ne olduğuna ilişkin merakını mitlere ve dinsel görüşlere dayandırmak yerine kendi kendine sorduğu sorulara cevap aramayı tercih eder. Doğa filozoflarının her şeyin temeline ilişkin farklı görüşlerinin olması önemli değildir çünkü asıl önemli olan şey, kişinin kendisini aramasıdır. Bu arayış insana bulduğu ilk nedenin doğru ve yanlışlığından öte, kendine açılan yolu gösterir (Gökberk, 1960, s. 78). İlk filozoflar ana maddeyi (arche) araştırıyor olsalar da asıl gayeleri her şeyin gelip geçtiği mi yoksa değişmeden kalan bir şey mi sorularına cevap bulmaktır. Gerçek varlığın ne olduğunu bilmemiz halinde neyin değerli neyin değersiz olduğu da ortaya çıkar. Böylelikle doğadan hareketle başlayan yolculuğun insana ulaşması halinde dünya içindeki rolümüzde belirginleşir.

Thales'in sadece ana madde üzerinde durması birçok soruya yanıt vermekten uzaktır çünkü "ilk maddeden nasıl birtakım şeyler meydana gelir?", "ilk madde nasıl bir hareket sonrasında çokluğa neden olur?" gibi sorulara cevap sunmaz. Bu noktada güncel tanımlara ihtiyacımız vardır. Yunancada hyle (madde) ve zoon'un (canlı) birleşiminden meydana gelen *hylozoizm*, Thales'in canlı madde anlayışını tanımlar. Demek ki Miletli filozoflar doğayı açıklarken canlı bir maddeyi temel olarak almışlardır. Canlı ve cansız ayrımına girmeden ya da aradaki karşıtlığı ortadan kaldırmak gibi bir endişe taşımadan bir kavram ileri sürmez. Bu karşıtlığın sorun olmadığı düşünülebilir. Çünkü bu madde kendiliğinden değişebilir, türlü şekillere girebilir aynı zamanda yaratıcı bir şeydir (Gökberk, 2016, s. 21). "Her şey tanrılarla dolu" (Capella, 1994, s. 63) ifadesi Aristoteles'e göre Thales tarafından söylenmiştir. Bu da şu tanımları ortaya koyar: her şey içinde yaratıcı gücü barındırır ve güç sudur (Sunar, 1971, s. 25).

Doğayı yalın bir duyusal öz içerisinde kavramak için soyutlama oluşturan Thales, değişmeyen öz nedir arayışını suya dair gözlemlerle ortaya koyar. Değişim boyunca, değişmeyen özün su olduğunu düşünen Thales, onun her şey için anlaşılabilir olduğunu savunur. Evrenin temelini konan bu tek asli madde canlı ve yaratıcı bir kuvvettir.

Thales'ten sonra ikinci doğa filozofu Anaksimandros'tur. Varlık problemi üzerinden sorgulama yapan ve ilk maddenin ne olduğunu araştıran Anaksimandros, sınırı olmayan ve madde olarak kabul edilen *apeiron*'dur. Evrenin oluşumunun kaynağı olarak belirlediği bu soyut madde kendi içerisinde de farklılaşmaz. Bu nedenle oluşumun tükenmez kaynağı olarak görülen *apeiron*, ilahi güçlerin ya da yaratıcının düzenlemesine ihtiyaç duymaz. *Apeiron* anlayışıyla birlikte oldukça özgün doğa anlayışı ortaya koyan Anaksimandros, evrenin sıcak ve soğuk kaynağı olan bir çekirdeğin parçası olduğunu düşünür. *Apeiron*dan ayrılan bu çekirdek yeryüzünü de içine alan bir silindirdir (Eco ve Fedriga, 2021, s. 27). Thales'in düz bir tepsi gibi düşündüğü evren fikri, yuvarlak bir sütun biçimindedir. Boşlukta serbest bir şekilde duran yeryüzünün etrafında gök olayları gerçekleşir. Yeryüzünü çevreleyen atmosfer tabakasının dışında yer alan ateş kütleleri nedeniyle hava katmanlarının meydana geldiğini düşünen Anaksimandros, canlı hayatın doğuşunu buna bağlar. Ateş kütleleri ve yeryüzü arasında yer alan Güneş sayesinde ısınan ve nemden etkilenen canlı hayatın doğduğuna işaret eder. Yaşamış olduğu coğrafyanın da etkisiyle ilk meydana gelen canlıların suda yaşayanlar olduğunu ve insanında bu canlılardan türediğini düşünür (Thomson, 1988, s. 202). Benzer şekilde belirli balık türlerinin karınlarında yaşadıklarını burada korunup beslendiklerini sonrasında kara üzerine çıktıklarını düşünen Anaksimandros, bu durumu şöyle temellendirir

insanoğlunun güçsüzlüğü düşünüldüğünde yeryüzünün ilk devirlerinde yaşaması olanaklı değildir. Bu nedenle daha korunaklı bir yerde yaşaması ya da ilk devirler sonrasında ortaya çıkması gerekir.

Anaksimandros doğanın insan üzerindeki etkisini de apeiron üzerinden açıklamaya çalışır. Doğa olaylarını (rüzgar, buhar, ateş, gece ile gündüz, mevsimler) denge üzerinden açıklamaya çalışır. Mevsimlerle birlikte ortaya çıkan su buharının yükselip soğumasıyla yağmur meydana gelir ve yeryüzüne iner. Bu basit ilkenin ilk defa denge ilkesiyle birlikte anıldığı söylenebilir. Bu dengeyi sağlayan apeiron dinamik yapısından vazgeçmeyerek evrene içkin bir şekilde doğa olaylarını ve insanı açıklar (Eco ve Fedriga, 2021, s. 28). Anaksimandros'un bu açıklamaları şunu ortaya koyar: doğada ve çevremizde karşılaştığımız birçok karmaşık olayın bir dengeyle oluştuğunu aynı zamanda bu dengeyi sağlayan şeyin yalın bir temeli olduğudur. Felsefe Tarihi'ni tümel ve tikel üzerinden okuyabilmeyi bu temel sağlar. Çünkü Felsefe gerçekteki çokluğu ya da tikeli; düşüncede tümele ya da birliğe indirgeme çabasıdır. Bu çaba sadece doğa olayları için değil aynı zamanda insana ilişkin alana da dokunur.

Thales'in suyunun aksine, belli bir şey olmayan ve bu sayede sınırlı olmayan apeiron kavramını ortaya atan Anaksimandros'un doğa açıklamaları bir adım ileridir. Ancak Anaksimenes bu adımı geri alarak ana maddeyi yine bir şey olarak sunar. Ona göre tüm evreni ve canlıları ayakta tutan şey havadır. Bu noktada canlıların solukla başlayan serüveni ölüm gerçekliğine kadar uzanır. Diğer doğa filozofları suyu ve *apiron*'u canlı diye tasarladıkları için nesnelere nasıl meydana geldiğini etraflıca incelemezler. Anaksimenes bu durumu mekanik boyuta taşıyarak açıklar. Üreme, havanın seyrekleşmesi ve yoğunlaşması ile meydana gelirken çeşitli nesnelere ise yine seyrekleşme ve yoğunlaşmanın dereceleridir (Gökberk, 1960, s. 80). Yani hava soğuyup yoğunlaşarak su halini alır ve daha fazla soğuyarak katı hal alır. Böylelikle buz ve toprak meydana gelir. Havanın sıcaklığa ve soğukluğa bağlı olarak bütün halleri belirlenir. Hatta havanın ısınmasıyla birlikte hafiflediğini ve ateşe dönüştüğünü düşünen Anaksimenes'in maddenin dört haline ve oluşumuna ilişkin açıklaması dikkat çekicidir.

Her şeyin çevresinde yer alan ve canlıların bedenlerine girip çıkarak yaşamasını sağlayan hava, Thales'in suyu yerine daha avantajlıdır. Çünkü sudan daha az cisimsel olarak havayı kullanan Anaksimenes, Anaksimandros kadar olmasa da hava daha belirgin ve havayı ruha sahipmiş gibi sunar. Çünkü havanın bendenle birlikte canlıları bir arada tutması gibi aynı

şekilde tin ve hava bütün dünyayı bir arada tutar. Anaksimenes'in bu düşüncesi hem kendi özünün doğasının ruha ait olduğunu gösterirken aynı zamanda doğa felsefesinden bilinç felsefesine geçiş aşamaları arasında gösterilebilir (Çakmak, 1999, s. 78). Hava ile yapılan değerlendirme doğa filozoflarıyla ilişkilendirilebilirken bilinç felsefesine geçiş tin ve havanın eş anlamlı kullanılmasıyla belirir. Şu ana kadar doğa filozofları evrene içkin ancak bilince yabancı şeyler sunmaları yerini havanın tinle beraber kullanılmasına bırakarak ortaya çıkan tasarımlar demetini evrensel ortama taşır. Böylece süreklilik hiç sona ermeden, edilgin olmakla birlikte etkin rol almaya başlar (Hegel, 2018, s. 180). Anaksimenes'in düşünceleri, Thales ve Anaksimandros'ta gördüğümüz evren konusundaki düşüncelerle paralellik gösterir. Maddi unsurların gerçekliğini ön plana çıkaran aynı zamanda mitolojik unsurlar doğrultusundan uzaklaşan bu düşünce doğanın kendi ilkeleri üzerinden bir anlatımı benimser. Özellikle doğa ve insan arasındaki ilişkinin giderek doğaüstü olandan uzaklaşmaya başlar ve bu bilinç felsefesine geçiş olarak düşünülebilir. Böylelikle toplumsal gruplar arasında ilişkilerin düzenlenmesine hatta yasal olarak belirlenmesine bu bilinç sayesinde kapı aralanır.

İyonya felsefesi kökensel öz yani su ile başlar, Anaksimandros'un sonsuzluk arayışıyla sürer ve hava ruha benzetilerek son bulur. Bu noktada önemli olan şey bilinç felsefesinin işleyişine yardımcı olabilecek yeni araçları ortaya koyarak, bölünme, birleştirme, yoğunlaşma ve seyrelme gibi uğrakların ifadeyle birlikte bütün olma halidir. Dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi ortaya koyan ve bunu kavram olarak nitelendiren şeyi yani düşünsel olanı irdeleyen Pythagoras'ı hatırlatır.

Pythagoras

Hayatı ve öğretileri efsanelere konu olan Pythagoras, İyonya karasına yakın Sisam (Samos) adasında dünyaya gelir. Geç yaşta birçok yeri dolaşan ve sonrasında güney İtalya'da Kroton şehrine yerleşerek bilim ve sanatla uğraşmış ve özellikle matematik ve musikiyle özel olarak ilgilenen bir din topluluğu kurar. Sayıları tüm varlıkların ilk ilkesi (arhe) olarak gören Pythagorasçılar, matematik yapılı bir düzen üzerinden tabiatı açıklamışlardır (Gökberk, 1960, s. 83). Buna rağmen onun yaşamının tarihi kadar felsefesinin de farklı şekilde ifade edilerek çarpıtıldığını unutmamak gerekir. Onun ortaya koyduklarıyla ilgilenmek yerine bir büyücü olduğu aynı zamanda yüksek varlıklı kişilerle ilişkileri ön plana çıkar. Aynı durum felsefesine yansır. Hıristiyan melankolisi ve alegori aşkından kaynaklanan ne varsa ona ithaf edilir (Hegel, 2018, s. 183). Bu noktada yapılan düşüncelerin sayı temelli inşasından kaynaklanan

müphemliği derin görünmesine neden olur. Ayrıca kendi kurgusu üzerinden anlatımını irdelemek yerine düşüncelerini eklemelerle geçersiz kılan anlatımlara yer verilir.

Duyusal olandan düşünsel olana geçen Pythagoras, maddede sunulan eylemi sürekli hareketle açıklar. Evrene egemen olacak bu düzen, uygunluk, ahenk her şeyin temelinde yer alan matematiksel ilişkilerdir. Zaten Pythagorasçı öğretinin konusu olan bilimlere *mathemata*'lar denilir ve ilk anlam olarak matematik kelimesi insan bilgisini tümüyle kaplayan anlamı taşır (Weber, 1998, s. 25). Sayı evrenin prensibi olarak görülür çünkü nesnelere sayıların duyulur hal almasıyla meydana gelir. Sayıların dolayısıyla nesnelere türediği şey yine sayıdır. Sayı'nın özü bir'dir. Öyleyse şeylerin realitesini sayıya indirgeyen Pythagoras, tüm evrenin belirlenimini sayılara ve bunların arasındaki ilişkiye göre kurar. Bu ilke her ne kadar sayının salt duyusal bir şeyden uzak olduğunu gösterse de birçok belirlenimle antiteze neden olur. Pythagoras'ın sayılara yüklediği bu anlam aslında onları kavram olarak görmesinden kaynaklanır. Fenomenlerin yalın öğelerden meydana gelmesini ve evrenin ilkesinin de düşünsel ilkelere bağlı kalmasını öngörür. Çünkü bu öğe ya da ilkeler elle tutulup gözle görünmez bir şey olmalıdır yani cisimsiz olması gerekir (Hegel, 2018, s. 197). Cisimsiz olan şey birliktir. İki ve üç ve sonrası için kararsız olduklarını ve bu sayıların birliğe ayrıldığını söyler. Yani tüm sayılar bir kavramının altına düşer. Kısacası bir ve çok aslında tekil ve çoğula; Tanrı ve evrene; erkek ve dişiye; iyi ve kötüye; sıcak ve soğuğa; aydınlık ve karanlığa denk gelir.

Anaksimandros'un düşüncesindeki apeiron kavramıyla benzerlik taşıyan Pythagorasçı görüş, her şeyi sayıya ve buna bağlı olarak her şeyi bir'e yani ide'ye bağlar. Kendi gibi varlık olarak birlik formsuz bir yapıdadır ancak iki benzer olmayan yapıda olduğu için bölünme ve formlu yapıya neden olur. Formu mutlak formun yalın etkinliği olarak düşünürsek belirleyen şeyin bir olduğunu ve belirlenenin ise çokluğa tekabül eder. Aristoteles bu durumun Platon'a özgü olduğunu çünkü onun çokluğu maddeden çıkardığını, formun ise bir defaya mahsus meydana geldiğini ifade eder. Aslında belirlenmemiş olanın yalın durumunu düşünür. Onun yerine yalından ortaya çıkan ve bunun da ikilik olduğunu düşünen Pythagoras, ilkelerini ruh'a dayandırır ve böylelikle tinsel olanı sayı olarak ifade eder (Hegel, 2018, s. 214). Timaios diyalogunda sunulan örnek hem bu durumu hem de sayılar arasındaki uyumu ortaya koyar. Ruh bedene bağlıdır ve bedeni hareket ettirir aynı zamanda öğelerden meydana gelir ve uyumlu sayılara bölünür. Bir çember çizdiğinizde ve bu çemberi iki kat bağıntılı iki çembere

böldüğünüzde ortaya çıkan çember, yedi çembere bölünür (Hegel, 2018, s. 215). Bu örnekleme sunmak istediği şey ruhun hareketleriyle evrenin hareketlerinin benzer olduğudur.

Pythagorasçılarının ruha ilişkin diğer bir değerlendirmesi ise ruh göçüdür. Aslında Asya dinlerine kadar uzanan ruh göçü Mısır uygarlıklarına kadar geri götürülebilir. Çünkü Mısırlıların aşağı dünya görüşüne ilişkin düşünceleriyle paralellik taşır. Ruh göçü, insan ruhunun ölümsüz olduğunu ve beden ortadan kalkmasıyla birlikte ruhun başka canlı varlığa geçtiği düşüncesidir. Hatta bu durumun bir defa değil birçok kez tekrar ettiği ve bu döngünün yaklaşık 3000 yılda tamamlanacağı düşünülür. Aynı zamanda insandan insan ya da insandan hayvana bu göç gerçekleşebilir.

Pythagoras'ın İyonya'dan başlayan hayat serüveninin İtalya'nın güneyine kadar sürer ve bu yolculuk Mısır, Fenike ve Mezopotamya coğrafyalarından geçer ayrıca yolculuk boyunca felsefi faaliyetleri üzerinde etkili olacak dinsel inanışlara temas eder. Çünkü Kroton'a geldiğinde gizli bir tarikat kuran Pythagoras, şair ve müzisyen olan *Orpheus*'un kurduğu *Orphik* kültürünün etkisinde kalır. Dionysios ibadetleri arasında yer alan bu kült, Persephone ile Zeus'un oğlu olan Dionysios'un Titanlar tarafından kaçırılarak öldürülmesine ve ardından parçalara ayrılarak yenilmesine dayandırılır. Titanları cezalandırmak isteyen Zeus, onları yıldırımıyla çarpar ve ardından onların külleriyle Dionysios'un artıklarından insanlığı yaratır. İlk andan itibaren bir lekeyi taşıyan insanlık Dionysios onuruna ritüeller düzenleyerek Tanrıça Persephone'ye karşı işlenen suçun kefareti ödemek ister (Eco ve Fedriga, 2021, s. 41). Ritüellerin temelinde bu günahın arınma ile ruh göçü öğretisi yer alır. Orphikler ya da Orpheusçular bu öğretiyi temelinde hem et ve yumurta hem de Pythagoras'ın takipçileri gibi bakla ve şarap tüketilmez. Buradaki amaç reenkarnasyon (ruh göçü) döngüsünden çıkarak öte dünyada mutlu bir yaşamdır.

Pythagorasçı topluluk hiyerarşik olarak belirlenen bir okul olmasına rağmen dinsel bir tarikat gibi düzenlenmiştir. Disiplinli ve perhizli bir yaşam sürmeleri inançlarına olan bağlılıklarını gösterir. Bu bağlılıklarının nedeni yakınlarından birinin ruhu bir hayvan olarak dünyaya gelebilir düşüncesi kaynaklıdır aynı zamanda maddi zevklerden uzak durmaları bu döngünün endişesini taşır. Bu öğretilerin ve düzenlerin içeriklerinin yayılması yasak olduğu için belli toplantılar sayesinde bunlar sunulur. Toplantılar ve gizli görüşmeler siyasi rol almalarına neden olur. Kroton şehrinde yönetimi ele almışlar ancak Sybarislilerin (Tanrılara saygısızlık yapan ve şehvet merkezi olarak görülen rakip şehir devletidir) anlaşmazlıkları neticesinde kanlı bir ayaklanma gerçekleşir ve yıkılarak dağılırlar (Eco ve Fedriga, 2021, s.

38). Aslında Sybarisler demokrasi yanlısı tutumları Pythagorasçılar tarafından kabul görmez çünkü topluluğu ön plana çıkarmaları nedeniyle aristokratik devlet anlayışında ısrar ederler. Bu nedendir ki halkın bu ayaklanmada rolü büyüktür.

Başlangıçtan beri bilim ve sanatla ilgilenmiş, matematik ve musikiyle çok çalışmış olan Pythagorasçılar ne yazık ki dinsel oluşumları ön plana çıkar. Oysaki matematik ve musiki arasındaki bağıntıyı ortaya koyan bu topluluk Pythagoras sayesinde ses perdesi ile telin uzunluğu arasında bir ilişkinin olduğu ortaya çıkar (Aristoteles, 1996, s. 100). Bu farkındalıkla beraber ses ve sayı arasındaki ilişki irdelenmeye başlanır. Doğa, matematik yapılı bir düzen olduğu için onun ölçüleriyle anlaşılabilir. Bu yüzden sayıları bütün varlığın ilkeleri olarak gören Pythagoras, evrensel bilince vurgu yapar. Bireysel bilinçlerin onun ilineği olduğundan dolayı bireysel bilinçlerin gelişimi oradan elde edilebilir. Böylelikle evrensel özbilinç oluşturulabilir (Hegel, 2018, s. 218). Ayrıca gerçekliğin matematiksel olarak ifade edilişi birçok doğa filozofu gibi duyuşal olarak değil düşünsel olarak ifade edilmiştir. Bu sistematik doğa anlayışı sayesinde birçok filozof (özellikle Atomcular) ya da düşünür sistemli bir araştırma kazanır.

Elea Okulu

Pythagorasçı felsefe kavramlar için bir form yakalayamaz. Sayıların saf kavramlar olmadığını ve bunların idea ve duygusal algının birleşimi olduğu anlaşılabilir. Mutlak özün saf kavramlar içinde ifade edilmesine Elea okulunda rastlanır. Doğa felsefesinde özlerin hareketi, meydana gelme ya da yok olma noktasında belirlenir; Pythagorasçılar kavramlar üzerine düşünmeden bu özleri sayıya indirgeyerek kalıcı olamayan bir şey olarak tasarlar; bir tür başkalaşımı konu edinen bu süreç diyalektik oluşuma kapı aralar. Yani düşüncenin kavramlar üzerinde saf hareketidir (Hegel, 2018, s. 221). Saf düşüncenin varlık ve yokluk üzerinden devamı ya da son bulması yerine birleşimleriyle bu hareketi açıklar. Pythagorasçılar, düşüncenin başka şeyleri belirleyebilme potansiyeline geçiş yapar.

Xsenophanes, Parmenides ve Zenon bu okulun temsilcileri arasında yer alır. Xsenophanes'in başlattığı düşünceyi geliştiren Parmenides'tir. Bu düşünceyi olgunlaştırarak tamamlayan ise Zenon'dur. Parmenides *biri* kavram olarak ve sınırlandırarak kullanır. Xsenophanes *biri* daha saf halde kullanır ve Tanrı üzerinden değerlendirerek onun *bir* olduğunu savunur (Kirk ve Raver, 1971, s. 172). Tüm bunların dışında Zenon asıl felsefesini deyişler ve kavramlar üzerinden kullanır.

Herakleitos'un çağdaşı olan ve Parmenides'e öğretmenlik yapan Xsenophanes (bugün İzmir'in güneyinde yer alan Değirmendere) Kolophon'ludur. İyonyalı doğa filozoflarının aksine din konusuna yoğunlaşır. Bu sayede yaşanan dinde reforma ihtiyaç olduğunu düşünür. Bu düşünce felsefe için de geçerli olur hatta kendisinden sonra gelen birçok filozof bu reform düşüncesinden beslenir. Xsenophanes'in Yunan dini düşüncesinin, Tanrıları insan biçiminde ve onları insani özelliklerle tasavvur etmelerine karşı çıkar. Her ne kadar Homeros ve Hesiodos'un bu durumu yüksek edebi forma (şiir) ulaşırsalar da Xsenophanes bu durumu kabullenmez. Çünkü onların bu edebi formları ölümlülerin hoş karşılamadıklarını hatta bunların birçok suçu tanrılara yüklediklerini düşünürler. Tanrıların yalan söylediği, hırsızlık yaptığı, eşlerine ihanet ettikleri hatta onları aldattıklarını gibi düşünceler insanlar üzerinde şu algıya neden olur: Tanrılar bizim gibi varlıklardır. Habeşliler tanrılarını kendileri gibi yassı burunlu ve siyah olarak, Trakyalılar ise sarışın ve mavi gözlü olarak düşünürler. Şayet hayvanların kabiliyetleri olsaydı kendi tanrılarını kendilerine benzer şekilde tasavvur ederlerdi (Gökberk, 1960, s. 82). Doğal olarak Xsenophanes'in bu durum karşısındaki tepkisi kabul edilebilir çünkü tanrıları her canlı kendisine benzetmesi ve eylemlerinde de benzerlik taşıması yerine tanrıların kendi biçimleri olduğunu kabullenmek gerekir.

Xsenophanes'in dönemin dinsel görüşlerine olan karşıtlığı onu yeni bir açıklamaya iter. Mutlak varoluşun *bir* olduğunu ve bunun Tanrı olduğunu düşünür. Her şey *bir*'dir ve her şeyde *bir* bulunur (Hegel, 2018, s. 223). Değişmez, başı sonu ya da ortası yoktur. Baştan aşağı görme, işitme, düşünmedir. Her şeyin bir'e dayandırılması Tanrı tasavvuru noktasında tek tanrıcılığa (monoteizm) neden olur. Sonrasında gelen birçok düşünür için bu etki gözlenebilir. Bununla beraber gökkuşağı, güneş, ay ve yıldızların kızgın bulutlar olduğunu söyleyen Xsenophanes, mitlerde tanrı olarak ifade edilen bu doğa olaylarını açıklar (Gökberk, 1960, s. 82). Her ne kadar bu açıklama geçerli olmasa da dönem koşullarında bakıldığında değişim görülebilir.

Pers saldırıları ve İyonya ayaklanmasıyla birlikte birçok Batı Anadolu'da yaşayan filozof özellikle Yunan coğrafyasına göç etmek zorunda kalır. Xsenophanes güney İtalya'da kurulan ve Parmenides'in öğretisinin adı olarak bilinen Elea şehrinde yaşamaya başlar. Onun ortaya koyduğu yenilikler metafiziksel yükseklığe Parmenides'le birlikte ulaşır. Aslında doğa filozoflarının açıklamalarının gittikçe karmaşıklaştığı ve içinden çıkılmaz hal aldığı ortadadır. Çünkü maddi olan ve birçok indirgemenin muhatabı olan şey metafiziksel boyuta taşınır.

Parmenides Elea'da doğar, kanun koyucu olarak görev alır. Felsefesinde hocasının ve diğer filozofların etkileri görülse de yeni bir çizgiyle karşımıza çıkar. Salt kavramlarla çalışma isteği ve bunu *Dialektik* süreçle çözümü onu Yunan mantığının en önemli temsilcisi kılar. Duyuları bilgi edinme araçları olarak kabul etmeyerek onları güvenilir bulan ilk filozoftur. Akla önem veren düşünür gerçekliğe logos sayesinde ulaşabileceğini iddia eder (Gökberk, 2016, s. 26).

Parmenides'in doğa üzerine yazdığı fragmanlara bakıldığında da şiir üç kısma ayrılır. İlk kısım onun yolculuğunu, kahramanlığını ve bilgiye erişimi açısından giriş içerir. Yolculuğun tamamlandığı yerde tanrıçanın huzuruna çıkan Parmenides bilmesi gereken şeyleri öğrenir. İkinci kısımda felsefi öğretisini konu alan ve "var olma yolu" olarak bilinen "metafizik" bölümüdür. Son kısım ise "ölümlülerin görüşü" olarak ifade ettiği, güvenilir bilginin bulunduğu yer olarak ifade etse de titizlikte temellendirdiği "fizik" bölümüdür (Eco ve Fedriga, 2021, s. 48). Parmenides'in değişimi imkânsız kılmaya çalıştığı bu şiir onun argümanı ile şöyle kurulabilir: Varlık-olan vardır ve düşünülebilir. Varlık-olmayan yoktur ve düşünülemez. Değişim fikriyle beraber bir şey varlığa bürünür ve sonrasında bu varlığı yok kılar. Örneğin yaprağın ilkbaharda yeşil tonlarında olması sonbahara doğru sarı tonlarını almasıdır. Sonbahar ayında yeşil renk ortadan kalkarak varlığını yok eder. Dolayısıyla bu değişim, düşünülemeyen bir yokluğu ortaya koyar. Yaprak renk değişimine maruz kalmasıyla birlikte ilk halinin yok olması düşünce vasıtasıyla anlaşılamayacağını gösterir. Parmenides bu yüzden değişimi mantıksal olarak imkansız görür (Skirbekk ve Gilje, 2013, s. 30). Aslında Parmenides duyularımızın değişimleri algıladığını bilse de bu durumu ikilem üzerinden çözerek farkındalık yaratmak ister. Akıl değişimi imkansız olarak görür fakat duyular bu değişimi onaylar. Böyle bir durum karşısında akla uyulması gerekir çünkü diyalektik süreç sayesinde bu durum çözülebilir.

Onun ilk rasyonalist olarak görülmesi eleştirileri barındırır. Akılsal gerçekliği duru halde kabullenirken duyusal gerçekliği harekete bağlı olarak sunar. Duyuların bu değişimi gerçek dışılığı ortaya koyar. Varolanın değişimle beraber ortaya çıkan çoklukta olmadığını ve değişim öncesi birlikle olduğunu düşünür (Eco ve Fedriga, 2021, s. 49). Parmenides var olmama, şiirinde de geçen ölümlülerin yolu olarak nitelendirdiği aslında çoklukta ve gerçek dışıdır. Var olma yolu ise akılla beraber ortaya konulan tümdengelim yöntemiyle varolanın, varlık nedeniyle belirli niteliklere sahip olması gerçekliğinden bahseder.

Parmenides'in öğrencisi olan Zenon, bir tiranı devirmek amaçlı düzenlenen suikasta katılmakla suçlanır. Yakalanıp tiranın huzuruna çıkartıldığında ve işbirlikçilerinin isimlerini vermesi için yapılan işkencelerinde etkisiyle dilini ısırıp tiranın yüzüne fırlatmasıyla tanınır. Elea okulunun son öğrencisi olan Zenon'u karakterize eden şey Aristoteles'e göre diyalektiktir (Hegel, 2018, s. 240). Kavramın hareketine ulaşarak, *Bir* olanın biricik gerçek varlık olduğu öğretisini destekler. Çokluğun ve hareketin düşünülmemeyeceğini, düşünülmesi halinde birçok çelişmeye ve paradoksa neden olacağını belirtir.

Zenon ile ilgili argümanlar çoğul karşıtıdır ve *dikotomik* bir seyir izler yani ikili zıt kavramları temel alarak ilerler. İki yasanın uyuşmazlığını konu edinen Zenon, bu *antinomia*'leri (çatışkı) varolanların bir ve hareketsiz olabileceğini vurgulamak adına yapar. Bu argümanlar arasında Akhilleus ve kaplumbağa ile hareket halindeki cisimlerin hızını konu edinen ok paradoksu yer alır. Bu argümanlar sayesinde değişimin mantıksal olarak imkansız olduğunu savunan Zenon, değişimi konu edinerek, değişimin kendi içerisindeki olumsuzlanışını gösterir. Bu noktada yalnızca *bir* düşünülür; yer kaplama, mekan, büyüklük ve hareket düşünülmez. Herhangi bir büyüklüğü ele aldığımızda, ele alınan zorunlu olarak sonsuz büyük ve küçük olacaktır. Yani sonsuz büyüklüğünü, sonsuzca bölünmesinden; sonsuz küçüklüğünü ise sonsuz sayıda parçalardan meydana gelmesinden alır. Buradaki sonsuz çoğaltmalar bir büyüklük ya da yer kaplamaya neden olmaz (Weber, 1998, s. 19).

Aslında tüm mesele hareketin düşünülmemesidir çünkü hareket noktasıyla varış noktası arasında birbirinden ayrılmış durumda bulunan çizgi, noktalardan meydana gelir ve bu noktalar yer kaplamadıkları için sonsuz sayıda noktalardan oluşur. Bu yüzden mesafenin azlığına ya da çokluğuna bakılmadan her mesafe sonsuzdur ve gidilecek noktaya varılamaz. Akhilleus'un ne kadar hızlı olduğu ve kaplumbağanın ne kadar yavaş olduğu bu durumu değiştirmez çünkü mesafe ne kadar az olursa olsun hiçbir zaman ona yetişemez. Mekandan bağımsız olan sonsuz sayıdaki noktaların aşılması gerekir. Hatta ikili arasındaki mesafenin öncelikle yarısının aşılması sonrasında kalan mesafenin yarısının aşılması gerekir. Böylelikle ikili arasındaki mesafe mekandan bağımsız olduğu için aşılması imkansızdır. Zenon'un aşılabilir bir engel olarak gördüğü ok paradoksudur. Okun uçtuğunu ve kısa süre sonra hedefe ulaşacağını düşünürken, o hedefe varması için mekanda bulunan noktaları aşması ve her adım sonrasında bir sonraki noktaya ulaşması gerekir. Herhangi bir anda bu noktaların birisinde bulunmak hareketsiz olmakla eşdeğerdir (Weber, 1998, s. 19). Öyleyse ok hareket etmez ve hareket ettiği sadece varsayım ve görünüştür. Hareketin olduğunun kabul edilmesi mekânın

varlığını zorunlu kılar. Şayet mekân var olan ise bir yerde yani bir alanda yer alması gerekir. Bu hal aynen belirtilen noktalar gibi sonsuz sayıda mekanın varlığına neden olur. Hareketin her bakımdan imkansız oluşu ve Zenon'a göre saçma oluşu ancak bir tek şeyi gerekli ve var kılar. Yalnız varlık vardır ve bu varlık ise değişmez olan maddedir (Weber, 1998, s. 20).

Zenon'un günümüz uzay ve zaman fikirlerinin içeriğine sahip olduğu muhtemeldir çünkü ona atfedilen kırktan fazla paradoksta bu noktadaki çelişkileri sunmak ister. Onun diyalektiği metafizikle sınırlandırmasına karşın Sofistler diyalektiği bu sınırdan kurtararak genişletir. Sofistler Elea okulunun kavrayışlarını genişleterek ona bilinç ilişkisi katarlar (Hegel, 2018, s. 255). Temelde bakılırsa Parmenides'in söylemleriyle benzerlik taşıyan Zenon, yeni bir şey sunar gibi görünür ancak Parmenides bütünü bir olduğunu söylerken Zenon aynı şeyi "çokluk yoktur" diyerek temellendirir. Burada yapılan zekanın hareketidir yani diyalektik bağıntıların farklı şekilde kurulmasıdır. Diyalektik ya dışsal olarak ya da salt zekanın bir ürünü olmadan bizzat şeyin doğasında yani içeriğinde olmasıdır. İlk olarak değiştirilmesi istenen her şeyin öncelikle sarsılmasını sağlayarak ya da sebepler sunarak yeni bir şey ortaya koyma durumudur. Bunlar tümüyle dışsal sebepler de olabilir. Bu diyalektiği Sofistlerde görebiliriz. İkinci diyalektik ise nesnenin içkin halinden kaynaklanır. İlk diyalektikteki gibi bir değişim ya da yerleşik olarak kabul edilen her şey konu edinmeyebilir. Önceden bir hipotez, görüş, yasa veya neden ele alınarak özne nesnenin içerisinde dahil edilir. Karşıt belirlenimler sayesinde istenen sonuca ulaşılır (Hegel, 2018, s. 243). Bu diyalektik süreç herhangi bir nesneden hareketle yapılan akıl yürütmedir. Gerçekte doğa ile insan arasındaki ilişkinin ilk sacayağı doğa üzerinden kurulan ya da konu edinen ikinci diyalektiktir. Elea okulunun yapmaya çalıştığı şey ikinci diyalektiktir. Buradaki akıl yürütme doğadan hareketle özneyi nesneye dahil ederek çözüm bulmaktır. Değişim yerleşik olan kanıyı dönüştürmeyi amaç edinmez onun yerine insanın doğayı anlama ve buradaki rolünü ortaya koyma halidir. Ancak ikinci sacayağında bulunan insan bu diyalektik süreçte artık değiştirilmesi gereken ve dışsal şeyler üzerinden beslenir. Buradaki akıl yürütme doğanın rolünü kavradığını düşünen insanın kendisini etkileyen dışsal şeylerden hareketle akıl yürütme halidir.

Herakleitos

Herakleitos Milet'in kuzeydoğusunda yer alan bugünkü Selçuk'ta (Efes) doğar. Aristokrat bir aileye mensup oluşu düşüncelerinin de halktan kopuk olmasına neden olur. Ona Karanlık Herakleitos denmesinin birçok nedeni vardır. Halktan kopuk olması ve onların

kendisini anlamamasından dolayı köşesine çekilerek yazmayı tercih eder. Benzer şekilde pasajlarını bölük pörçük, bilerek muğlak ve kısa deyişler halinde yazar. Diğer taraftan paradoksları sevmesi ve yazılarının anlaşılmasında dolayı de ona “karanlık” lakabı verilir.

Herakleitos'a göre varlığın ana maddesi ateştir. Onu arkhe olarak seçmesi tesadüf değildir çünkü arkhe değişen ve değiştiren bir madde olmasıdır. Ateşin bu özelliği nedeniyle onu tüm varlığa aktaran Herakleitos, hiç kesilmeden sürekli bir değişimden dolayı evreni bununla açıklamak ister. Tıpkı bir nehir gibi her şeyin boyuna akar ve bu yüzden “bir ırmakta iki defa yıkanılmaz” düşüncesini paylaşır. Değişmeme, hareketsiz kalma görünüşten ya da yanılmadan başka bir şey değildir (Gökberk, 1960, s. 80). Şayet değişim olmadan kalıcı şeylerin varlığını düşünmemiz aslında değişmenin belli bir kanuna göre olmasından kaynaklanır (Çakmak, 2005, s. 291). Bu durumda her koşulda değişim vardır. İnsanların genelde anlayamadığı şey olan *logos*, oluşun gerekçesi ya da kuralı olarak tanımlanır. Bu kuralın tanınması ya da bilinmesi halinde eylemine ölçü kılan ve yine eylemine akli (*logos*) hakim kılan insan doğru davranmış olur. Evrenin karşıt kuvvetlerin çatışmasıyla yüklü olduğunu ve bu yüzden savaş ortamının var olduğunu düşünen Herakleitos, nesnelere bu savaşın ürünleri olduğunu düşünür. Yani savaş her şeyin babasıdır. Bu savaşta karşıtların uzlaşmaları sayesinde ortaya çıkan nesnelere yine ana kaynak olan ateşe döner (Gökberk, 1960, s. 80).

Sürekli akan nehirde bir direnişin olmadığı ya da düzlenmiş taşlardan meydana gelen bir dere yatağı benzetmesi doğru olmayabilir çünkü oluşun, zıt kuvvetlerin ya da zıt akımların bir kavgasından bahseder. Bu zıt kuvvetlerden kimisi gökten gelerek ateşi katılaştırırken yeryüzünden çıkan göğe yükselerek ateş halini alır ve toprak üzerindeki tüm bitkisel ve hayvansal hayatı doğuran, meydana getiren aslında bu iki akımın karşılaşmasıdır. Her şeyin oluşu bu zıtlıklar arasındaki savaştan kaynaklanır (Weber, 1998, s. 22). Kısacası her şey kuru ve sıcak prensipten kaynaklanır ve sonunda yine ona döner. Her şeyin bu değişimi onu düzenleyen ilkeye dayanır. Ne tanrılar ne de insanlar bu ilkeyi değiştiremez.

Panta rhein (her şey akar) filozofu olarak tanınan Herakleitos'un ruha ilişkin ilgisi önemlidir. Ruhun hem yaşamsal hem de bilişsel faaliyetlerini açıklayan Herakleitos, tıpkı Anaksimenes'in ruhu havaya benzer kıldığı gibi oda ruhu ateşe benzer kılar. Bu benzerlik içeriğiyle ilgili bilgidir yoksa ruhun buhar mı yoksa nefes mi olduğu; yoksa su ve ateşin bir kısmı mı olduğu hatta ateş ve havanın bir kısmı mı olduğu noktasında cevap vermez. Tüm bunlara rağmen hem bireyler arasındaki ilişkilerde hem de bireyin kendi

hayatının çeşitli aşamalarında etkili olurken aynı zamanda bireyin bilişsel süreçlerinde de rol oynar. Özellikle ruhla ilgili örnek bu durumu daha açık kılar. Bireyin sarhoş olduğunda ya da yaşlandığında nemlendiğini ve sarhoş olduğunda zekasının zayıfladığını, yaşlandığında ise artan nemden kaynaklı olarak öldüğünü düşünür (Eco ve Fedriga, 2021, s. 62). Ruhun bu etkinliğini ifade etmesi bilince ilişkin ilk değerlendirmeleri sunar. Doğa ve insan arasındaki ilişkinin bu sürecinde doğadan uzaklaşarak insan geçiş yapılır. Hatta günümüzde bilince ilişkin değerlendirmelerin benzerleri olarak görülebilir. Herakleitos'a göre ne kadar ilerlesen ilerle ruhun sınırlarına ulaşamayacağını çünkü içerdiği logosun o derece derin olduğunu belirtir (Eco ve Fedriga, 2021, s. 63). Derinlikle beraber insana bağımsızlık kazandırması doğanın etkinliğinin azaldığını ve insana geçişin hızlandığını gösterir. Herakleitos insanları yöneten ve geliştiren yüce gücün karakter olduğunu ifade ederek onların kaderini ne tanrıya ne de koruyucu diğer güçlere bağlı kılar. Bireyin bağımsızlığını kendine ve bilince yüklemesi insanın doğa karşısında da bağımsız olduğunu gösterir.

Herakleitos'un gerçeklik olarak gördüğü şey bu oluş'tur. Onun tam karşısı Parmenides'te yer alır. İkili arasındaki ayrılık bundan sonraki felsefenin başlıca problemi olarak yer alır. İkili arasındaki ihtilafın kaynağı değişim ve değişmeme özelinde ele alınabilir (McKıraken, 1998, s. 84). Herhangi bir nesnede oluş, hareket, değişme ve tüm bunları içeren durumların aslında duyuların yanılması olduğu ve akılla birlikte ortaya çıkan şeyin ise *bir'e tekabül eder*. Yani değişimin olmadığı, durağan ve hareketsiz oluşudur. İkili arasındaki tartışmanın sürmesi hatta sofistlerde bu tartışmanın gün yüzüne çıkması kaçınılmazdır. Ancak sofistlerle birlikte bu öğreti değişir ve şüpheciliğe varan boyutlara taşınır. Herakleitos'un şüpheye dair söyleminin olmaması dikkat çekicidir. Onun etkisinde kalanlar şüpheciliğe doğru ilerler. Ayrıca Empedokles, Leukippos, Demokritos ve Anaxagoras gibi 5. yüzyılda tabiat üzerine değerlendirme yapan filozoflar kimi zaman gerçek varlığın değişmediğini ve aynı kaldığını iddia ederken kimi zaman da Herakleitos'a hak vererek değişmenin bir gerçek olduğunu kabullenirler.

Empedokles, Leukippos ve Demokritos

Leukippos ve Demokritos'u Empedokles ile birlikte ele almamızın nedeni onların ideal olanın evrenselliğine ilişkin değerlendirmeleridir. Empedokles'in düşünceleri İyonya okulunu ve Pythagorasçı görüşü yansıtır. Diğer taraftan Leukippos ve Demokritos, Elea okulundan etkilenirler. İki düşünürün birbirinden etkilendiği için beraber ele alınması gerekir ancak Empedokles daha yaşlıdır ve onlara dair anlatıların kime ait olduğu karıştırılır. Her ne

kadar üç filozof birlikte incelense de Empedokles'in ilkelerinin ayrıştığı görülür. Ayrımın kısmen fiziksel varlık karakterinde oluşu düşünsel varlıktan pay almadığını göstermez. Çünkü form denilen şeyler henüz düşünce formu değildir. Öte yandan Leukippos ve Demokritos'un atom ve hiçlik gibi daha düşünsel ilkeleri vardır (Gökberk, 1960, s. 80). Empedokles'ten ayrılan noktaları düşünsel belirlenimlerinin nesnel olana ait olmasıdır. Yani saf kavramlar maddi bir anlama sahip oldukları için düşünceden nesnel forma geçerler. Doğa ve insan arasındaki ilişkinin bu açıdan bakıldığında henüz olgunlaşmadığı ortaya çıkar.

Empedokles'in tıptaki bilgisi, hastalıkları iyi etmesi gibi nedenlerden dolayı etrafından bulunan kişiler onu sihirbaz hatta tanrı olarak tanıtır. Sicilya adasının güney kıyısında yer alan Agrigente'li Empedokles, ailesinin şehirdeki siyasi kimliğinden dolayı yönetimde yer alır, krallık bile önerilmesine karşın kabul etmez. Onun Kentauros (Kentaurlar ya da Sentorlar, Yunan mitolojisinde yarı insan ve yarı at görünümlü yaratıklardır) ya da Sentor olarak düşünülmesi tanrı olduğuna dair inanışları destekler (Eco ve Fedriga, 2021, s. 63). Bu inanışlar onun ölümünü de etkiler. Kendisini etna yanardağına attığı söylenir ayrıca hayatının sonuna kadar siyasi sürgün olarak yaşadığı da belirtilir. Tüm bunlar onun yaşamının efsaneleştirilmesinden dolayıdır.

Herakleitos ve Parmenides'ten sonra gelen üçüncü kuşak Yunan filozofları hem her şeyin değişim halinde olduğunu hem de değişimin imkansız olduğunu düşünmek zorundadır. Her iki görüşün yanılabilmesi ve her ikisi arasında bir yerlerde görüşün sunulabileceği kabul edilebilir. Çünkü bazı şeylerin sabit kalması bazı şeylerin hareket halinde olması daha makuldür. Empedokles ve Anaxsagoras buna uygun şekilde düşünürler. İki filozofun bu tavrı Herakleitos ile Parmenides'i uzlaştırmayı amaçladıkları için arabulucu filozoflar olarak nitelendirilir (Skirbekk ve Gilje, 2013, s. 32).

Özü bakımından maddenin değişmediğini ancak cisimlerin değişime uğradığını düşünen Empedokles, cisimleri meydana getiren şeylerin çeşitli oranlarda birleşip ayrıldıklarını savunur. Kendi kendine ateşin hava olmasını ya da suyun toprak olmasını akılcı bulmayan düşünür, çeşitli oranlarda birleşme ya da ayrılmayla bu oluşumların gerçekleşebileceğini daha akılcı bulur (Weber, 1998, s. 28). Bu nedenle ilk ana madde fikrinden vazgeçilerek tek bir ana neden fikrinden uzaklaşarak 4 temel unsurun kabul edilmesi gerekir. Bu unsurlarla birlikte bir ayırt edici güç ve bir de birleştirici güce ihtiyaç duyar. Birleştirici güç sevgi ve dostluk olarak ifade edilir. Ayırt edici güç ise nefret olarak ancak bazı kaynaklarda mücadele ve tartışma ya da ihtilaf olarak da yer alır. Dört adet değişmeyen ana

maddeyle diğer filozofların görüşlerinden ayrılır. Kuvvetlere verdiği görevle arabuluculuğu ortaya koyan Empedokles, değişim ve kuvveti ana maddeye özgü kılmayarak Aristoteles'i hatırlatır (Cogniot, 1992, s. 75).

Dört temel unsur nicelik ve nitelik olarak değişmez. Bu değişmezlik hiçbir zaman gerçekleşmeyerek onlara ait unsurların kalıcı olmasına neden olur. Örneğin un, tuz ve şeker birbirine karıştırılırsa çeşitli ürünler elde edebilir fakat içerisindeki un oranı ya da tuz oranı değişmez. Buradaki değişim üç beyazın pastaya dönüşmesidir. Değişmeme ise üç beyazın pastanın içerisindeki oranı ve özellikleridir. Empedokles arabuluculuğu sayesinde hem Parmenides'i hem de Herakleitos'u bir araya getirir (Skirbekk ve Gilje, 2013, s. 33). Herakleitos gibi savaşın varlığını kabul eden Empedokles sevgi ve nefret arasındaki ilişkiyi bununla açıklar. Evrenin oluşumu bu ikili arasındaki egemenliğe dayanır. Ayrıca ölümlü şeylerin doğuşunu bu ikiliğe bağlar ve bu ikili ayrılırsa egemenlik ortadan kalkar.

Bir diğer filozof Leukippos'un yaşadığı koşullara dair ve hayatı üzerine kesin bir şey bilinmiyor. Anaksagoras'ın çağdaşı olan Leukippos, kimi kaynaklara göre Elealı, kimilerine göre ise Miletli olduğu savunulur. Ancak Demokritos'un hocası olduğu dikkate alınırsa antik Yunan kenti olan Abderalı olduğu ve burada okulunu kurduğu söylenebilir. Demokritos, Anaksagoras'tan yaklaşık 40 yaş küçük olduğu ve onun da Abderalı olduğu şüphesizdir. Bir sonraki kuşak olduğu ve bu bilgiler ışığında MÖ 460 yılında doğar yaklaşık MÖ 360 yılında ölür. Onun çok gezdiği, Anadolu'yu, İran'ı ve Mısır'ı gördüğü ve bu seyahatlerinde tüm servetini tükettiği bilinir. Siyasetten uzak durması ve münzevi bir hayat yaşaması onun bu sözünü "bir şeyin nedeni bulmaya, Pers Hükümdarı olmaya tercih ederim" doğrular (Gökberk, 1960, s. 85). İlkçağın en büyük doğa araştırmacısı olması nedeniyle Demokritos'a büyük saygı duyulur. Ayrıca Leukippos'un hayatına ve eserlerine ilişkin bilginin olmaması hoca ve öğrencinin bilgilerini beraber ele almaya iter çünkü çoğu felsefi düşüncelerin kime ait olduğu ayırt edilemez. Bu nedenle onlara ait düşünceye ve felsefi sisteme atomculuk (atomism) adı verilir.

Leukippos, rasyonel bilimin ilkesi olarak kabul edilen atomların fikir babasıdır. Her ne kadar ona dair bilgilere ulaşamıyor olsa da bu sistem ona aittir. Cismin, birincil ve ikincil niteliklerinin var olduğunu kabul ederek özün realitesini ortaya koyar. Eleacı felsefe gibi varlık ile var olmayan arasındaki karşıtlığı kabul etmeyerek bu karşıtlığı soyutlayan atomcular, varlığın var olmayandan daha fazla olmadığını çünkü cisimsel olanın varlığı gibi boş kabul edilenin de var olduğunu düşünürler (Hegel, 2018, s. 275). Onlara göre atomlar

varlığın ana maddesidir ve tüm varlıklar bu unsurlar sayesinde meydana gelir. Yapıcı cinsten olan atomlar birbirlerinden çeşitli şekilde ayrılırlar. Ses, renk, sıcaklık gibi niteliklerin onlara ait değildir sadece büyüklük, biçim ve yer gibi farklıklar bulunur. İlk niteliklerin duyu yanılmalarına neden olduğu için onların gerçek yapısını kavramakta engel olur. Bu yüzden atomları ancak akıl aracılığıyla kavrayabiliriz (Gökberk, 1960, s. 86).

Demokritos'un doğa filozofları gibi tek ana maddeyle evreni açıklama girişimi benzerlik taşısa da ortaya atılan kavramın olgunlaşması noktasında farklılıklar vardır. Bugün ki evren açıklamasının benzerini Demokritos'ta görülür. Her ne kadar günümüze ulaşmasında birçok engelle karşılaşılsa da bu öğretisi tabiat biliminin resmi dayanağı halini alır. Özellikle Demokritos'un bu öğretisini tabiatın belli bir gayeye doğru gelişen bir organizma olarak gören Aristoteles'in Batı Orta Çağ dünyasında geç kabul edilmesi bunlara arasında gösterilir. Yunanlıların bunun gibi teorileri deneyerek teyit etmek gibi bir gayelerinin olmayışı ve Aristoteles'in görüşleriyle çoğu zaman birlikte ele alınışından dolayı Rönesans'a kadar tüm bunlar yasaklı kalır (Skirbekk ve Gilje, 2013, s. 35). Tıpkı Rönesans'la birlikte tekrardan irdelenen Aristoteles gibi atomcular da modern fiziğin temelleri arasında yer alır.

Demokritos yalnız maddi varlıkları değil aynı zamanda ruhsal olayları da atomların hareketi olarak görür. Düşünme, duyma ve isteme gibi ruhsal olayların gerçekleşmesini hafif atomların hareketlerine bağlar (Kranz, 1976, s. 123). Bu hareketler arasında ölçü varsa atomlarla meydana gelen şeyler mutlu şayet ölçü yoksa mutsuz olurlar. Mutluluğu ruhu meydana getiren atomların hareketine bağlayan Demokritos, bu durumu bilgelikle de ilişkilendirir. Bilgelik ruhun boş ve gereksiz korkularından ve endişelerinden kurtarmasını gerektirir. Böylelikle mutluluğa ulaşılabilir (Gökberk, 1960, s. 86). Atomculuğun son derece önemli kavrayış teorisi ortaya koyduğunu çevremizdeki şeylerin bilgisini algıya dayalı olarak açıklamayı yok kılmasından anlayabiliriz. Atomların algılanmasının önündeki engel onların oldukça küçük olmasından kaynaklanır ve bu yüzden onları sadece akıl aracılığıyla kavrayabiliriz.

Duyularımızın eşyada meydana gelen niteliklerin değişimine bağlı olarak gerçeklikten uzaklaşması insanla ilgili problemlerde yardımcı olabilir. Şöyle ki Demokritos, kendisinden önceki düşünürler gibi yalnızca tabiat problemiyle ilgilenmez aynı zamanda insan üzerinde durur (Bloch, 1993, s. 40). Bir aşamayı belirten atomcular, sonraki felsefenin ağırlık merkezi olarak insanı görür ve bununla birlikte sofistlerle akıl dönemi başlar. Artık sorulması ya da araştırılması gereken "arkhe nedir?" sorusu yerini "insan nedir?" sorusuna bırakır (Gökberk,

1960, s. 86). Doğa ve insan arasındaki bu sürecin artık ikinci kısmının başlaması yeni problemleri doğurur. Böylelikle insanın ruhunun yapısı ve işleyişi, bilgisi, dili, ahlakı, dini ve sanatı gibi birçok problem çözülmeyi bekler. Ortaya konulan cevaplarla birlikte insanın evrendeki anlamı ve rolü belirlenmeye çalışılır.

Anaxsagoras

Hayatının ilk kısmını İyonya şehirleri arasında yer alan Klazomenai'de geçiren Anaxsagoras kalan kısmını ise Atina'da geçirir ve oranın kamusal alanında önemli yer edinir. Atina'nın gördüğü ilk filozof hatta felsefenin onunla buraya geldiğini düşünenlerin varlığına rağmen kendisinin geleneksel inançlarla çatışan düşünceleri pek kabul görmez. Yaklaşık 30 yıl kadar kaldığı Atina'dan ayrılmak zorunda kalır. Yunanlıların tanrı olarak saydıkları güneşe ateş yığını demesi onu tanrıtanıma suçlamalarına maruz bırakır. Aristoteles'e göre onun bu ünü, canlılarda olduğu gibi evrenin tüm düzeninin kökeninde aklın (nous) rol almasıdır. Kendisinden önceki filozofların bilimsel yöntemleri kullanmadıkları için onları sarhoş ya da ayık olmayan insanlara benzetir (Hegel, 2018, s. 290). Ancak Anaxsagoras bu sarhoşlar arasında ayık olarak gezer. Hatta bu bilinç haline ulaşan ilk filozoftur.

Empedokles'le aynı çizgide yer alan Anaxsagoras onun gibi arabulucudur. Empedokles'ten ayrıldığı nokta elementlerin sınırsız sayıda oluşudur. Onun doğayı dört ana madde üzerinden açıklamasına karşın sınırsız sayıda niteliğin varlığını kabullenir. Meydana gelen şeylerin nasıl ortaya çıktığını ve değişime uğradığını Empedokles gibi yorumlar (Skirbekk ve Gilje, 2013, s. 33). Anaxsagoras nitelik bakımında ana maddelerin (sperma) çeşitliliğinden kaynaklı olarak ortaya çıkan sonuçlar tıpkı onlar gibi sınırsız sonuca neden olur. Yeni bileşimler neticesinde ayrılan ana maddelerin hepsinden parça alması sınırsız oluşu destekler. Çünkü ana maddelerin yalın olmadıklarını savunan Anaxsagoras, onları meydana getiren sonsuz niteliklerin varlığıyla birlikte sonsuz bölünmenin gerçekleşmesini olağan karşılar. Bu nesnelere arasındaki birleşimi sonsuz madde çerçevesinde açıklayan Anaxsagoras, Herakleitos ve Empedokles gibi gerginlikleri (karşıtlıklar) dikkate alarak açıklamaz. Bunun yerine evrenin birliği konularak sayısız ana madde arasındaki ilişki bu canlı madde üzerinden ifade edilir. Anaxsagoras algılarımız evrenin işleyişinde bir bütünlük olduğunu gösterir, ereği olan bu bütün içerisinde tüm bunları hareket ettiren kuvvetinde bir ereği vardır. Tüm bunları gerçekleştiren şey düşünce işleyişine benzerliğinden dolayı nous (akıl) adını alır. Ancak buradaki nous düşünce işleyişine benzer olmasına rağmen maddi bir şeydir. Tıpkı atomcularda olduğu gibi bu madde çok ince ve pek seçkin oluşundan dolayı onu düşünsel

kılabilir ancak özünde maddidir. Hiçbir şeye karışmamış, çeşitli niteliklere sahip olmasına rağmen hep kendisine eşit, en arınmış, kendi kendine hareket edebilen ve bütün varlıkların hareket ilkesi olan biricik maddedir. Nous, Herakleitos'un logos'una benzer ve evrene egemen olan güçtür (Gökberk, 2016, s. 34).

Anaxsagoras'ın tek bir kuvvet olarak varsaydığı akıl belli bir amaç doğrultusunda harekete geçer. Dolayısıyla doğanın işleyişinin ereğinin varlığı onu teleolojik kılar. Onun oluş'u teleolojik kılması şu düşünceleriyle ortaya çıkar: "Nasıl bir çamur yığınının bir heykel kendiliğinden meydana gelemezse, bunun için bir heykelin bir plana göre çalışması gerekiyorsa, bunun gibi, evrenin oluşunda da bir telos'u (bir gayeyi) göz önünde bulundurmuş olan bir ilkenin rolü olmuş olmalıdır" (Gökberk, 1960, s. 84). Bu noktada nous anlayışı bütün oluşun belli bir gaye etrafında meydana gelmesi açısından Felsefe'de ilk defa sunulur. Başlangıçta cansız ve zekadan yoksun varlıklar karışık bir vaziyette bulunurken burada ise biricik maddedir. Biricik maddenin bu kaosa yaklaşmasıyla birbirlerinden ayrılan varlıklar ilişkili oldukları maddelere yani evrene yayılırlar. Bu yayılma evrenin düzenini sağlayana kadar devam eder. Evrenin silindirik şeklinde oluşu ve ağır spermaların merkeze doğru yayıldığını daha hafif olanlar ise gökyüzüne doğru yayıldığını düşünen Anaxsagoras, tüm bu yayılmalar neticesinde bugün gösterilen hali aldığını düşünür. Diğer taraftan uzayda yer alan gök cisimlerinin dünyadan kopmuş olan parçalar olduğunu ve devir hareketleri neticesinde kızgın ateş halini aldıklarını ifade eder (Weber, 1998, s. 32).

Anaxsagoras'ın yaşadığı dönemin en önemli tabiat bilgisini kabul edilmesi ve astronomiye ilişkin değerlendirmeleri onu önemli bir konuma taşır. Kamusal alandan uzak yaşaması yeni bir düşünür modelini ortaya çıkarır ayrıca kendisinden sonraki filozoflar tarafından bu tavrı övülür ancak bu övgü çoğu zaman eksik kalır. Çünkü onun evrenin işleyişine dair açıklamalarının sonuçlanmadığını düşünürler. Hatta nous'un ilk hareketi sağladıktan sonra bir gaye olduğunu belirtmesine karşın bu hareketler mekanik işleyişini takip ettiği düşüncesiyle Empedokles ve Anaxsagorasın atomculuk öğretisine doğru yol aldıkları düşünülebilir.

Sofistler

Yunan filozoflarının sorduğu ilk soru doğaya dairdir ve bu soru MÖ 5. yüzyılda insanın doğasına ve insan üzerine yapılan araştırmaları kapsayan etik-siyasi değerlere ilişkindir. Doğa sorunlarından insan sorunlarına geçiş yapılan bu aralıkta Sofistler yer alır. Platon'un *Sofist* başlıklı diyalogu onların kim olduklarına dair bilgiler sunar. Sokrates,

sofistler arasında saydığı Gorgias, Thrasymakhos ve Prodikos gibi düşünürleri filozof olarak görmez. Sokrates onların *philosophos* olmadıklarını bir *sophistai* olduklarını düşünmesine iten neden onların para karşılığı felsefe dersleri vermeleridir. Söz ve düşünce sanatında çeşitli yeteneklere sahip olan ve günümüzde olsalar entelektüel insanlar olarak takip edilecek olan Sofistlerin, çeşitli bağlamların pratik gerekliliğine bağlı hareket etmeleri onlara olan bakışı değiştirir. Sofistleri takip edenler, Hippias'ın bilgi birikimini sınamak veya savunduğu tezi soğukkanlılıkla tezat görüşe geçiren Protagoras'ın bu yeteneğini görmek adına yüksek ücret öderler. Aynı şekilde doğa bilimcilerinin sorunlarından ziyade, adaleti tanımlarken en güçlü olanın haklı olduğu görüşünü savunan Thrasymakhos'un bu noktadaki siyasi düşünceleri ilgi uyandırır (Eco ve Fedriga, 2021, s. 95). Okumuş, zengin ve şüpheli gençliğin ilgisini çeken Sofistler, din ve geleneklerine bağlı olan kesimin ise nefretini kazanır. Tanrıların varlığına ilişkin şüphelerinden dolayı eserlerinin çoğu yakılır ve yaşadıkları toprakları terk etmeye zorlanılır.

Yunanistan'ın geçirmekte olduğu Perikles Devri, derin ve sarsıntılı bir sosyo-politik döneme denk gelir. Dönem koşullarından yararlanarak şehir şehir dolaşan Sofistler, geleneklerinden kopan ve demokratlaşan Yunanlıları yeni dünya görüşüne göre yetiştirmek ister. Bunun için para karşılığı ders veren Sofistlerin asıl gayesi yeni siyasi düzen içerisinde becerikli ve başarılı olabilecek insan yetiştirmektir. Dolayısıyla öncelikleri *theoria* yerine pratik ya da faydalı olan bilgilerdir. Benzer şekilde erdem denilen şey, toplum hayatında siyasi alanda üstün ve başarılı olmaktır. Dikkat edilirse bu tarz bir yaşam anlayışı dönemin koşullarıyla örtüşür. Demokratik ortamın oluşması için siyasetçinin sesini duyurabilmesi, kanıları yayarak kabul ettirebilmesi için hitabete ihtiyaç vardır. İnandırarak güzel söz söyleme sanatı olan hitabet Sofistlerin başlıca aracı halini alır (Gökberk, 1960, s. 87). Bu yüzden onlar bu enstrümanı kullanarak inceleme konusu edinirler. Sadece bununla yetinmeyerek insanın dilini, kimliğini ve onu var kılan düşüncesini araştırmışlardır. Sofistler derin değişim geçiren toplumu yansıtarak değişime ön ayak olurlar ve hümanist devrimi gerçekleştirerek özgün ve gelenek karşıtı söylemi ortaya koyarlar. Bu değişimin temelinde doğaya ve evrenin düzenine değil artık devrimin gereği olarak insana odaklanılması gerekir.

Sofistlerin pek parlak üne sahip olmadıkları ve günümüzde de bunu yansıtan düşüncelere rastlanır. Çünkü onların ifadeleri yanıltma içeren, safsata ürünü olan ve dolambaçlı olarak görülür. Bu şekilde ifade edilmelerine karşın Protagoras, Gorgias ve Hippias gibi ilk sofistlerin ciddiye alınması gerekir. Sofistler kendilerinden önceki filozofların

doğa üzerinden gerçekliği aramalarını gereksiz bulur çünkü gerçek varlığı bilmenin mümkün olmadığını düşünür ve düşüncesini çoğu filozofun anlamaya varamadığını ifade ederek destekler. Bu yüzden sofistler her şeye şüpheyle yaklaşır. Protagoras ölçü olarak insanı ortaya koyar ve mutlak doğrunun kendini herkese kabul ettirecek ya da tek bir ortak noktada buluşmalarının mümkün olmadığını her şeyin insana göre değiştiğini ve kabul edildiğini düşünür. “Her şey”e baktığımızda bireyin duygularıyla algıladığı nesnelere ya da toplumsal ideallere/olgulara denk gelen bilgi anlamındaki gerçekliklerdir (Eco ve Fedriga, 2021, s. 103). Her şeyi insana göre değiştirmek ya da uygulamak özellikle Platon tarafından eleştirilir çünkü görecelik bilgeliğin üzerine inşa edilen evrenin sarsılmasına neden olur. Aynı saldırı diğer bir sofist olan Leontinoili Gorgias tarafından gerçekleştirilir. Parmenides’in var olma teorisine yaptığı eleştiriyle bilinen Gorgias bu durumu üç savla ortaya koyar: Hiçbir şey yoktur/ Var olsa bile bilinemez/ Bilinse dahi başkalarına aktarılmaz. Onun bu hakikati kendini olumsuzlayarak ortaya koyar. Var olmayan olarak kavranan var olan aslında birliğe işaret eder. Felsefi hakikati duysal bilince indirgeyen Sofistler, diyalektiği derin felsefi konuları arasına yerleştirirler (Hegel, 2018, s. 346).

İnsanı böyle şüpheli ve rölativist bir görüşle tanımlayan Sofistler radikal ve toplumu sarsan sonuçlara varırlar ancak siyasi eylem noktasında bilgi ve söylev sanatına ilişkin çalışmaları onları konuşmanın tekniğine ve biçimsel inceliklerine ilişkin gerekli bilgiyi sunma noktasında ileri bir noktaya taşır. Bu çalışmalar sosyal noktada katkı sunmakla kalmaz aynı zamanda bilimde de yeni araştırmalara yol açar. Özellikle pratik kaygılarla insanı inceden inceye araştırma konusu edinen Sofistler, onun psikolojik yönünü ve duygularını bilmek zorunda kalır. Sofistlere kadar felsefe doğa kavramlarını kurmaya çalışırken dış dünyaya yani objeyi dikkate alır. Sofistlerle birlikte kendilerinden önceki felsefenin tek yanlılığını giderir ve muhatabı suje olur. İnsana yönelim ilkin dille başlar. Eş anlamlı sözcükleri Prodikos; grameri Hippias; stili ise Gorgias araştırma konusu edinir. Ayrıca en verimli çalışma Protagoras’ın sözcüklerin doğru kullanımı üzerine yapılanıdır. Mantık üzerine yapılan araştırmalara da unutulmamalıdır. Çalışmalarında bir şeyin nasıl tanıtılacağı ya da çürütüleceği konusu üzerine araştırma yapan Protagoras, her soruda iki karşıt önerme sunulmasını gerektiğini düşünür böylelikle tartışma yöntemini öğretir (Gökberk, 2016, s. 41). Sofistler düşünmenin işleyişini ya da bir şeyi bilmek istedikleri zaman hangi kuralları takip edeceklerini ortaya koyarak tartışma, tanıtılma ve çürütme tekniği üzerinden bu işleyişi açıklamışlardır. Bununla kalmayarak heyecanın söyleve olan etkisini inceleyerek

duygulanımları konu edinirler. Özellikle Gorgias duygulanımları sınıflandırarak sevinç, acı, yüreklilik ve korkuyu en önemlileri arasında sayar ve bunların söyleve olan etkisini inceler.

Sofistlerin çeşitli konularda yaptıkları araştırmaların ciddi çalışmalar olduğu bilinir ancak bunların kaygılandırıcı birçok sonuca neden olur. Bilginin rölatif görülmesi, söylevin gücünün her şeyin üstünde tutulması ağırbaşlı olmayan sofistlerin elinde yalnız bilimi değil birçok şeyi tehlikeye sokar. Ancak bu duruma şöyle bakılabilir: Sofistlerin yaptıkları eleştirilerin sonuçları oldukça verimlidir. Politeizme dayanan zihinsel temelleri yıkarak yeni bir inanış şekline neden olmakla kalmayıp fantezist düşüncelerin yerini diyalektiğe bırakmasını sağlamışlardır.

Sonuç

Felsefe bir “yoldur”, insan bu yolculukta hem hakikati arar hem de bu hakikate uygun yaşar. Eskilere yönelik bu ereği inceleyerek hem doğa hem de insan arasındaki ilişki üzerinden felsefenin yolunu belirlemektir. Buna benzer bir girişimi mitlere de dayandırabiliriz. Başlangıçta gözleri olan ancak boş bakan; kulakları olan ancak duymayan varlıklar her şeyi rüya imgeleri gibi düşünüyorlardı. Güneşin ısıtabileceği şekilde tasarlanan ne evleri ne de ahşap işçiliğini biliyorlardı. Bunun yerine tıpkı karıncalar gibi yeraltında kazdıkları oyuklarda yaşıyorlardı. Bu yüzden ne doğanın canlandığı bahar aylarını ne de doğanın kabuğuna çekildiği kış aylarını biliyorlardı. Her şeyi bilmeden yapan varlıklar musaların (Yunanca “mousa”, latince “muşa” diye adlandırılan, batı dillerinin hepsinde yer alan ilham perisidir) anasını (harfleri) öğrenerek her şeyi hatırlamışlardır. Musaları meydana getiren harflerin insana öğretilmesi ya da hatırlatılması tıpkı yabancı hayvanları zelveye (boyundurukta öküzlerin başlarına geçtiği parça) geçirilmesi gibidir (Cornford, 2021, s. 113). Prometheus'un ister çalarak isterse de tanrıların vasıtası olarak getirmiş olduğu şey, tekil ya da tümeldir. Var olan her şeyin birlikten ya da çokluktan çıktığı düşüncesi; her şeyin bu şekilde düzenlendiği; her şeyin özünde bir ide olduğu düşüncesi bu yolculuğun temel ereğidir. Eskiler tarafından bulunup ve mitler sayesinde felsefeye geçen ilke ana maddedir (arche). Kuşatıcı tanrısal varlığı her şeyin sebebi ve nedeni sayarak ya da ilk sebebi araştırarak mitleri aşan bu bilgi arayışı felsefenin konusunu da ortaya koyar. Metafiziki ya da felsefeyi temellendirme Miletliler sayesinde başlar çünkü onlar tanrısal varlığı her şeyin temeli olarak düşünürler.

Varlığın ana maddesini kavraması ve ne olduğu bilmesi, felsefenin doğa olarak tanrısal varlığa yönelmesidir. Doğa ya da tabiat bütün kavramını içerir, tekil ve tümel tabiat

aslında aynı olandan bahseder. Doğa meydana gelmemiştir, yok olmaz ve ölümsüzdür aynı zamanda her şeyi yönetir. MÖ 6. yüzyılda başlayan kozmolojik dönem (Thales ve sonraki filozoflar), tema olarak dışsal (tabiat) ve felsefi tarzları ise iddiacıdır. MÖ 5. yüzyıla gelindiğinde insan merkezci (Sofistler) bir dönem, tema olarak içsel (bilgi, etik) ve felsefi tarzları şüphecidir. MÖ 4. yüzyıl ise her ikisini barındıran sistematik dönem, tema olarak hem içsel hem dışsal ve felsefi tarzları ise daha dengelidir. Doğa filozofları varlığı ateş, su, hava, apeiron olarak anladıkları halde daha sonraki filozoflar duyusal şeylerden uzaklaşarak salt düşünceyle elde edilebilen aynı zamanda matematiksel gerçekliklerin bağlantılarını varlık olarak algıladılar. Bu iki tek yanlılığın kendi içerisinde çıkmazları Platonla birlikte aşılmaya çalışılsa da başarılı olamaz. Platon tümel ile tekil arasındaki çıkmazı katılma sayesinde çözebileceğini düşünür ancak bu katılma tekillerin ayrışmasından dolayı sekteye uğrar. Aslında tümel ve tekilin varlıkta oluşu her ikisinde bir diğerinin var olması ve ayrışması anlamına gelir. Varlıkla oluşun birliğini sağlamak çözülememiş mesele olarak kalır. Hatta felsefi problemlerin kaynağının bu olduğunu belirtmemiz abartı olmaz. Her ne kadar ikili arasındaki bağlantı çözülmeyi beklese de en azından felsefe yapmak basit nedenlerle hareket edip zihinsel egzersizleri güçlendirir. Bu basit nedenlerin bize sağladığı bir şey varsa o da soyut akıl yürütmedir.

Şairlerin ve tarihçilerin doğa üzerine yapılan açıklamalar filozoflarla benzerlik taşır. Doğa açıklamaları insanbiçimciliğinden oldukça uzak olarak başlar. Hatta insan biçimciliğinin felsefi hicivlere maruz kaldığı bilinir. En eski doğa açıklamalarının yapıldığı Milet okulu, dünya düzeninin ve yaşamın kökenlerini ilkel bir canlı cevherden hareketle açıklar. Gökyüzü ve yeryüzü arasında yer alan unsurlarla açıklanan evreni kuşatan ve onun özünü öğreten şeyin tanrısal olduğu düşünülür. Bu açıklamaları İyonya okulu temsilcileri zihin ve madde arasındaki farkı irdeleyerek ortaya koyarlar. Evrenin canlı bir şey olduğunu ve kendisini yönetme kapasitesinin varlığını düşünen bu okul temsilcileri, kendi başına hareket etme kabiliyetinin de farkındaydılar. Yaşayan ve hareket eden bu güç zihin ve akıl olarak ifade edilir. Bu açıklama sayesinde doğa üzerinden belirlenim azalmaya başlar. Sofistlerle birlikte eski dünyanın temelleri yıkılarak geriye insanın hem birey olarak hem de vatandaş olarak getirmiş olduğu sorunlara odaklanması kalır. Doğa üzerinden yapılan açıklamaların yerini toplum alır. Hatta toplumu bir arada tutan yasaların değişken bir gerçeklik üzerinden olmadığını (doğa) kültürün ürünü olduğunu Sofistler belirtir.

Sonuç olarak doğa ve insan arasındaki ilişki incelendiğinde değişimin zorunlu olarak etkilenir. Doğa üzerinden ifade bulan evren sembol içermeyen bir epistemolojiyle açıklanır. Sembol üzerinden açıklanmayan bu indirgemenin yetersizliği ve belirsizliği görülebilir. Özellikle fiziksel doğa üzerinden yapılan bu değerlendirmeler insan denilen varlığa içkin değildir. Diğer taraftan insan üzerinden açıklanan evren oluşum teorisine dayanır. Salt doğanın anlamsız olduğu, insan ve doğa arasındaki ilişkide doğanın etkisinin genel değil kısmi olduğu kabul edilir. Bu noktada insan ve doğa arasındaki ilişkinin indirgenerek anlamdan uzaklaştığını bu indirgemedен vazgeçilerek bir anlama kavuşacağı unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Aristoteles. (2012). *Metafizik*. (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1985).
- Bloch, O. (1993). *Materyalizm*. (M. Küpçü, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1993).
- Canevi, F. P. (1988). The plight of cosmology. *Process Studies*, 17(3), 163-169.
- Cogniot, G. (1992). *İlkçağ materyalizmi*. (S. Selvi, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1992).
- Çakmak, C. (1999). Physis'den res ekstansa'ya doğa ve teknik anlayışları. *Felsefe Logos*, 6(2), 77-86.
- Gökberk, M. (1960). Batı Anadolu'nun yetiştirdiği antik filozoflar. *Felsefe Arkivi*, 5(1), 74-90.
- Gökberk, M. (2016). *Felsefe tarihi* (8. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hegel, G. W. F. (2018). *Felsefe tarihi* (2. baskı). (D. B. Kılınç, Çev.). İstanbul: NotaBene Yayınları. (2018).
- Herakleitos (2014). *Fragmanlar*. (C. Çakmak, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2005).
- Höffe, O. (2015). *Felsefenin kısa tarihi*. (O. N. Aytolu, Çev.). İstanbul: İnkılap Kitabevi. (2008).
- Jones, W. T (1952). *A history of western philosophy*. New York: Harcourt, Brace.
- Kirk, G. S. ve Raver, J. E. (1971). *The presocratic philosophers*. London: Cambridge University Press.
- Kranz, W (2014), *Antik felsefe metinler ve açıklamalar*. (S. Baydur, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları. (1976).
- Ritter, J. (1955). Aristoteles ve sokrates'ten öncekiler. *Felsefe Arkivi*, 3(2), 1-15.
- Skirberkk, G. ve Gillje, N. (2013). *Felsefe tarihi* (5. baskı). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Sunar, C. (1971). *Varlık hakkında ana düşünceler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Thomson, G. (2014). *Antik felsefe metinler ve açıklamalar*. (M. H. Doğan, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1988).

Bingöl, M. (2023). Sokrates öncesi dönemde: Doğa'dan insan'a aklın serüveni. *Humanitas*, 11(21), 59-86.

Umberto, E. ve Fedriga, R. (2021). *Felsefe tarihi I* (3. Baskı), (L. T. Basmacı, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayın. (Orijinal çalışma basım tarihi 2021).

Weber, A. (1998). *Felsefe tarihi* (5. Baskı). (H. V. Eralp, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1988).